

בס"ד

ארי יולס ודני גוטליבאבידת אביו ואבידת רבוראשי פרקים:

- א. פתיחה
- ב. מהלך הסוגיה
- ג. שיטת הרמב"ם בסוגיה
- ד. ניסיון הבנת שיטת הרמב"ם
- ה. סיכום

א. פתיחה

לסוגיות בדיני ממונות ישנן חיבורים והשלכות על כלל חייו של האדם. אחת הסוגיות המרכזיות היא ביחס לרכוש של אביו מול הרכוש של רבו. נושא זה גולש באופן אוטומטי אף לסוגיות הנוגעות לגופו של האדם ולפדיו מן השבי. השאלה בה אנו רוצים לעסוק במאמר זה היא – מי קודם למי – אביו או רבו?

ב. מהלך הסוגיה

מובא במשנה במסכת בבא מציעא¹:

אבדתו ואבדת אביו אבדתו קודמת, אבדתו ואבדת רבו – שלו קודם. אבדת אביו ואבדת רבו – של רבו קודמת, שאביו הביאו לעולם הזה, ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא. ואם אביו חכם של אביו קודמת. היה אביו ורבו נושאים משאוי, מניח את של רבו, ואחר כך מניח את של אביו. היה אביו ורבו בבית השבי – פודה את רבו, ואחר כך פודה את אביו. ואם אביו חכם – פודה את אביו ואח"כ פודה את רבו.

¹ דף לג ע"א

בגמרא מובאים שבעה מקרים:

- א. אדם שאבדה לו אבידה ובמקביל אבדה לאביו – הדין הוא שיקדים לחפש את שלו ורק אח"כ יחפש את של אביו.
 - ב. אדם שאבדה לו אבדה ובמקביל אבדה לרבו – הדין כדין אביו ואבדת אביו.
 - ג. אדם שאבדה אבידה לאביו ובמקביל אבדה לרבו – של רבו קודם שהרי אביו הביאו לעולם הזה ולעומת זאת, רבו מביאו לעולם הבא.
 - ד. כאשר אביו תלמיד חכם – יקדים לחפש אחר אבדת אביו.
- בהמשך הסוגיה מביאה הגמרא מקרים נוספים הקשורים לדילמה שיש לאדם בין אביו לרבו:
- ה. אדם הרואה את רבו ואת אביו נושאים משא – הדין הוא שחייב לפרק את משא רבו קודם ואחר כך את של אביו.
 - ו. כאשר רבו ואביו שבויים – הדין הוא שפודה את רבו קודם ואחר כך את אביו.
 - ז. כאשר אביו היה תלמיד חכם – פודה אותו קודם לרבו.

ג. שיטת הרמב"ם בסוגיה

הרמב"ם פוסק להלכה בעניין סוגייתנו בהלכות תלמוד תורה:

כִּשְׁם שְׁאָדָם מְצוּה בְּכָבוֹד אָבִיו וְיִרְאָתוֹ כִּךָּ הוּא חַיֵּב בְּכָבוֹד רְבוֹ וְיִרְאָתוֹ יִתֵּר מֵאָבִיו. שְׁאָבִיו מְבִיאוֹ לַחַיִּי הָעוֹלָם הַזֶּה וְרְבוֹ שְׁלֵמִדוֹ חֲכָמָה מְבִיאוֹ לַחַיִּי הָעוֹלָם הַבָּא. רָאָה אֲבִידַת אָבִיו וְאֲבִידַת רְבוֹ שֶׁל רְבוֹ קוֹדֶמֶת לְשֶׁל אָבִיו. אָבִיו וְרְבוֹ נוֹשְׂאִים בְּמִשָּׁא מְנִיחַ אֶת שֶׁל רְבוֹ וְאַחֲרַיִךְ שֶׁל אָבִיו.

מדברי הרמב"ם שמשמע שבאותה מידה שמישהו חייב במצוות כיבוד הורים כך גם חייב במצוות כיבוד רבו ואפילו יותר מהוריו שהרי אביו הביאו לעולם הזה, אך ע"י לימוד התורה רבו מביאו לחיי העולם הבא. לכן אם ראה באותו זמן את

בס"ד

אבידת אביו ואבדת רבו – מחזיר את של רבו ורק אח"כ את של אביו. וכן במקרה שאביו ורבו נושאים משא.

הרמב"ם ממשיך וכותב:

אָביו וְרָבו שְׂבוּיִים בַּשְּׂבִיָּה פֻּדָּה אֶת רָבו וְאַחֵר כֶּךָּ פֻּדָּה אֶת אָביו. וְאִם הָיָה אָביו תַּלְמִיד חֹכֵם פֻּדָּה אֶת אָביו תַּחֲלָה. וְכֵן אִם הָיָה אָביו תַּלְמִיד חֹכֵם אַף עַל פִּי שְׂאִינוֹ שְׁקוּל כְּנֶגֶד רָבו מְשִׁיב אֲבִדָתוֹ וְאַחֵר כֶּךָּ מְשִׁיב אֲבִדָת רָבו.

אם רבו ואביו שבוים יש חיוב קודם כל לפדות את רבו ורק אחר כך את אביו. אך במקרה שאביו תלמיד חכם פודה את אביו קודם ואפילו אם אביו לא שקול בחמתו כרבו. וכן משיב את אבדת אביו הת"ח קודם לשל רבו.

לעומת הדברים הללו, בהלכות גזלה ואבדה² מדייק הרמב"ם שאין זה מספיק שאביו יהיה תלמיד חכם:

פָּגַע בְּאֲבִדַת רָבו עִם אֲבִדַת אָביו אִם הָיָה אָביו שְׁקוּל כְּנֶגֶד רָבו שֶׁל אָביו קוֹדֶמֶת וְאִם לֹא שֶׁל רָבו קוֹדֶמֶת. וְהוּא שִׁיחִיָּה רָבו מִבְּהֶק שָׂרֵב חֲכָמָתוֹ שֶׁל תּוֹרָה מִמֶּנּוּ לָמַד.

במקרה בו אדם נתקל באבדת אביו ואבדת רבו באותו זמן – אם היה אביו שקול בלימוד תורה לרבו אז מחזירים את של אביו קודם אבל אם לא היה אביו שקול כרבו מחזיר קודם את של רבו.

לכאורה נראה לומר שאת אותם הדברים שכותב הרמב"ם מביא השולחן ערוך³:

פָּגַע בְּאֲבִדַת אָביו וּבְאֲבִדַת רָבו, אִם הָיָה אָביו שְׁקוּל כְּנֶגֶד רָבו, שֶׁל אָביו קוֹדֶמֶת; וְאִם לֹא, שֶׁל רָבו קוֹדֶמֶת. וְהוּא שִׁיחִיָּה רָבו מִבְּהֶק, שָׂרֵב חֲכָמָתוֹ שֶׁל תּוֹרָה לָמַד מִמֶּנּוּ. וְעֵינֵי בִּי"ד סִימָן (ג) רמ"ב סל"ד.

במידה ונתקל אדם באבדת רבו ואבדת אביו באותו זמן – אם היה אביו שקול כנגד רבו מחזירים את של אביו קודם, ואם לא מחזיר קודם את של רבו.

² פרק יב³ חו"מ סימן רסד

אומנם נראה כי ישנה חלוקה בדברי הרמב"ם וגם בין הרמב"ם לשולחן ערוך שכותב ביורה דעה סימן רמ"ב:

אֲבִידַת אָבִיו וְאֲבִידַת רַבּוֹ [הַמְבָהֵק]⁴, אֲבִידַת רַבּוֹ קוֹדֶמֶת. וְאִם הָיָה אָבִיו שָׁקוּל כְּנֶגֶד רַבּוֹ, אֲבִידַת אָבִיו קוֹדֶמֶת. הָיָה אָבִיו וְרַבּוֹ נוֹשְׂאִים מִשְׁאֹי, מְנִיחַ שֶׁל רַבּוֹ וְאַחֵר כֶּף מְנִיחַ שֶׁל אָבִיו. הָיָה אָבִיו וְרַבּוֹ עוֹמְדִים בְּבֵית הַשָּׁבִי, פּוֹדֶה אֶת רַבּוֹ וְאַחֵר כֶּף פּוֹדֶה אֶת אָבִיו. וְאִם הָיָה אָבִיו תֹּלְמִיד חָכֵם, פּוֹדֶה אֶת אָבִיו וְאַחֵר כֶּף פּוֹדֶה אֶת רַבּוֹ.

עפ"י הדברים הללו, אם ראה באותו זמן את אבידת אביו ואבידת רבו מחזיר את של רבו ואז את של אביו. ואם אביו שקול כנגד רבו – של אביו קודמת. והרי ראינו ברמב"ם שרבו קודם!

ד. ניסיון הבנת שיטת הרמב"ם

המהרא"ל צינץ בספרו 'מעייני החכמה'⁵ עוסק בסוגיה זו בהרחבה:

קשה לי הא לעניין הכאה וקללה באמת אביו חמור דחייב עליו מיתה וברבו אינו חייב עליו מיתת בית דין, אם כן מנ"ל לעניין אבידה בחייב יותר בשל רבו, הא חזינן דהך סברא דהביאו לחיי עולם הבא לא מהני לענין הכאה וקללה אלמא אביו חמור.

ואפשר לומר משום דרבו חמור ואין עונשין מן הדין (ק"ו). מיהו למה שכתב המגיד משנה (פ"ט מאכלות אסורות) לשיטת הרמב"ם ביש עשה עונשין מן הדין, וכאן נמי יש עשה את ה' אלהיך תירא.

עוד אפשר לומר, דאם רבו מוחל על כבודו חכם שמחל על כבודו מחול, ואם כן י"ל אם הרב מוחל על כבודו י"ל דאיגלאי מילתא שלא חטא כלל נגד רבו, והוה התראת ספק דאמרינן הוברר הדבר שבתחילה גם כן לא היה מקפיד. וכל זה אינו שווה לי ליישב, וגם לעניין ביזוי לא שייך סברא דמוחל על כבודו כמו שכתב הרמ"א ביורה דעה סימן רמ"ב סל"ב.

⁴ עפ"י הב"י והטור יש להוסיף 'המובהק'

⁵ סימן רמ"ב ד"ה: "אבידת אביו ואבידת רבו של רבו קודמת"

דין המשנה הפשוט הוא שבמצב בו עומדות מול האדם אבידת אביו ואבידת רבו – עליו להחזיר קודם את של רבו.

מקשה על כך בעל "מעייני החכמה" – הרי בעניין הכאה וקללה, אדם שהכה את אביו חייב מיתה ולעומת זאת על רבו לא חייב מיתה. משמע שהדין באביו חמור יותר מאשר רבו! אם כן מדוע בעניין אבידה רבו קודם לאביו – שמשמע מכך שאבידת רבו חמורה יותר? מה עוד, שהסברא המובאת בעניין אבידה שמביאו לחיי העוה"ב לא מועילה בעניין הכאה וקללה (שאם כן, היא הייתה מובאת שם!) ומכל מקום משמע שהדין באביו חמור יותר מאשר אצל רבו!

מתרץ המהרא"ל – באמת לעניין אבידה רבו חמור יותר מאביו, אך מכיוון שישנו כלל האומר שלא לומדים דיני עונשים ממקרה אחד למשנהו ע"י ק"ו, ממילא לא שייך לומר את הסברא שרבו מביאו לחיי העוה"ב.

בסימן רמ"ד ממשיך בעל 'מעייני החכמה' בהסבר סוגייתנו:

ועיין ברמב"ם בפ"ה ה"א מהלכות תלמוד תורה, ובכסף משנה שם במה שכתב בסתירת דברי הרמב"ם שבהלכות תלמוד תורה כתב אם היה אביו תלמיד חכם אע"פ שאינו שקול כנגד רבו משיב אבידתו ואחר כך אבידת רבו. ובהלכות גזילה [ואבידה] פ"ב ה"ב, כתב אם היה אביו שקול כנגד רבו של אביו קודמת ואם לאו של רבו קודמת.

כאן מביא מעייני החכמה את הסתירה אותה מצאנו מקודם בדברי הרמב"ם בעניין קדימות אבידת אביו ורבו – כיצד הוא שבהלכות תלמוד תורה כותב הרמב"ם שגם אם אביו לא שקול כרבו – אבידת אביו קודמת, ואילו בהלכות גזילה רק אם היה אביו שקול כרבו – של אביו קודמת, ואם לא של רבו קודמת.

ובלחם משנה כתב דבהלכות תלמוד תורה מיירי כשאפשר להחזיר שתיהן דאז של אביו קודמת אע"פ שאינו שקול, ולכן נקט במתניתין דמניח של רבו ואחר כך של אביו וכן פודה את רבו ואחר כך אביו, משמע דאפשר לפדות שתיהן, ובהלכות גזילה איירי שאי אפשר להחזיר רק אחת והאחרת מאבד לגמרי עיין שם. ודברים דחוקים הם דאם כן אמאי לא הודיענו הרמב"ם חידוש זה גבי משאו, וכן בשביה אם אי אפשר

לפדות רק אחד מהם אם אביו שקול רבו קודם, ואיך שתיק הרמב"ם להשמיענו האי חידושא בפרוש.

המהרא"ל צינץ מביא את ה'לחם משנה' המתרגן את הסתירה ומסביר שבהלכות תלמוד תורה מדובר במצב בו האדם יכול להחזיר את שתי האבידות ואז הדין הוא שצריך להחזיר קודם את אבידת אביו אע"פ שאינו שקול כרבו מאחר ואין כאן פגיעה בכבוד רבו. (ה'לחם משנה' מדייק זאת מלשון המשנה בעניין משא ופדיה – "מניח של רבו ואח"כ של אביו" וכן "פודה את רבו ואחר כך אביו"). לעומת זאת, בהלכות גזילה מדובר במקרה שאין ביכולתו אלא להחזיר רק אבידה אחת מתוך השניים, ולכן שם הדבר מותנה בשאלה האם אביו שקול כרבו או לא מאחר וכאן תיתכן פגיעה בכבוד רבו.

אך המהרא"ל לא מקבל תירוץ זה בטענה שהוא דחוק. שהרי אם זאת באמת כוונת הרמב"ם בהלכות גזילה, מדוע לא השמיע לנו הרמב"ם את החידוש הזה במפורש גם לגבי פירוק משא ופדיה מהשבי בהלכות תלמוד תורה – שאם אינו יכול לפדות אלא רק אחד מהם או להניח משא רק של אחד מהם, אם אביו שקול כרבו – אביו קודם, ואם לא – רבו קודם?

ולכן נראה לי ליישב דברי הרמב"ם עם זה החילוק, רק בזה האופן. דאחר שראה הרמב"ם החילוק במשנה, דלענין פדיון שבויים אין צריך שיהיה אביו שקול, ובפירוק משא לא הודיענו המשנה כלום. לכן נראה לי, דלענין ממונא רבו קודם לאביו אע"פ שאביו גם כן חכם כל שאינו שקול כנגד רבו, דכיון שרבו למד עמו בחנם, שהיה מוטל על אביו ללמדו או לשכור לו מלמד [דהשוכר מלמד דינו כרבו כמו שכתב ביורה דעה סוף סימן רמ"ב סל"ד ברמ"א בשם ספר חסידים] לכן ממון רבו חשוב מממון אביו, ואם אי אפשר להציל שתיהן ממון רבו קודם, כל שאין אביו שקול כנגד רבו, משא"כ לענין שביה דצערא דגופא הוא, לא בעינן שיהיה אביו שקול כנגד רבו, דלענין צערא לגופא אביו עדיף כשהוא תלמיד חכם אע"פ שאינו שקול.

בעל 'מעייני החכמה' מביא את תירוצו לסתירה ומקדים ואומר כי הרמב"ם ראה חילוק במשנה בין פדיון שבויים לפירוק משא. בעניין פדיון לא צריך שאביו יהיה

בס"ד

שקול כרבו, ואילו בפירוק משא המשנה סתמה ולא הוסיפה את השיקול הזה אלא רק כתבה שרבו קודם.

צריך לשים לב שיש כאן בעצם שני דינים – פירוק משא הוא דין בממון, ואילו פדיון שבויים הינו דין שקשור לצער הגוף. בעניין ממוני רבו קודם לאביו, גם אם אביו חכם (כמובן – כל עוד אינו שקול כרבו בחכמה!) מאחר וממון רבו חשוב יותר ממון אביו, וזאת משום שרבו מלמדו תורה בחינם בזמן שהיה על אביו ללמדו תורה בעצמו או לשכור לו מלמד – ממילא מובן מדוע כאשר אי אפשר להציל את ממון שניהם עליו להקדים את של רבו. משאין כן בעניין פדיון שבויים בו יש צער הגוף ובמקרה כזה לא צריך שיהיה אביו שקול כרבו, שהרי לעניין צער הגוף אביו קודם לרבו גם אם לא שקול כמותו בחכמה.

ועל פי זה נראה, דבפירוק משא נקט נמי פורק של רבו ואחר כך של אביו, ואע"ג דדמי טפי לאבידה שעיקרו הפסד ממון, לא נקט כלל אם היה אביו חכם וגם שקול לא נקט, וקשה למה. אלא נראה כיון דנקט בסיפא בשביה שאין צריך שקול, והטעם ע"כ דלענין צערא דגופא אביו חכם עדיף, א"כ ממילא בפירוק משא כיון דעיקרו צערא דגופא ודאי אביו עדיף אע"פ שאינו שקול. ומינה נמי אם מצא אבידתם ואפשר להחזיר שתיהן, רק לאקדומי אם כן ליכא שום נפקא מינה בקדימה רק צערא דגופא לפי שבעל האבידה מצטער לפי שעה. אם כן שפיר י"ל ודאי אם אי אפשר להשיב רק אחת שיש לרבו הפסד ממון, רבו קודם, דודאי הפסד הממון של רבו לגמרי עדיף טפי מצערא דגופא של אביו כשהוא מחמת איבוד הממון, דעיקר ההפסד של רבו ודאי חשוב טפי, לכן של רבו קודם. משא"כ באפשר להשיב שניהם אין נפקא מינה בממון רק בצערא דגופא לפי שעה, ואחר שכבר הודיענו התנא דצערא דגופא דעדיף חשוב טפי באביו מרבו, ממילא לעניין אבידה שאין לרבו הפסד רק צער הגוף לא בעינן שקול, והיינו כשאפשר להחזיר שתיהן דאין חילוק רק בצערא דגופא לפי שעה, ממילא אביו קודם גם כן. ודברי הרמב"ם נכונים.

מקשה המהרא"ל מדין פירוק משא. דין המשנה הוא שפורק של רבו ורק אח"כ של אביו, וקשה, שהרי דין זה דומה במהותו לדין אבידה שעיקרו הוא הפסד ממון. אם כן מדוע הרמב"ם לא חילק בדין פירוק משא מה הדין אם אביו תלמיד חכם או שקול כרבו, כמו באבידה?!

אלא יש לומר שמאחר ובסוף דבריו בדין פדיון לא כתב שצריך שיהיה אביו שקול כרבו, אלא מספיק שיהיה תלמיד חכם, (וזאת משום שבעניין צער הגוף כאשר אביו חכם – אביו עדיף מרבו), אם כן ממילא בעניין פירוק משא כיוון שבמהותו הוא דומה יותר לצער הגוף בוודאי שאביו קודם לרבו – גם אם לא שקול כמותו!

מכאן נוכל ללמוד שאם מצא אבידת אביו ואבידת רבו כאחת וביכולתו להחזיר את שניהם, אם כן השיקול המרכזי שצריך לעמוד מול עינינו הוא לא עניין הקדימות אלא צער הגוף הנגרם מאיבוד ממוני, כי אז בעל האבידה מצטער באותו הזמן המועט שאבדה לו אבידתו, וכאן אביו ורבו שווים בצער זה ולכן אביו קודם. אך כאשר אין ביכולתו להשיב אלא רק אבידה אחת מהשניים, שאז יש לרבו הפסד ממון – רבו קודם שזה בוודאי עדיף יותר מצער הגוף של אביו הנגרם מאיבוד ממון (ולא מצער גוף ממשי).

בסיכום הדברים משמע מדברי בעל 'מעייני החכמה' כך: כאשר שניהם שווים ב"צער הגוף" הנגרם מאיבוד ממון – אביו קודם (כי צער הגוף של אביו חמור יותר משאצל רבו ואין הפסד ממון לרבו). אך, לעומת זאת, כאשר ישנו הפסד ממון וודאי לרבו – אנו אומרים שזה חמור יותר מצער הגוף הנגרם מאיבוד ממון לאביו – ורבו קודם (שוב, מאחר והפסד ממון רבו חמור יותר מממון אביו).

כאשר אפשר להחזיר לשניהם את האבידה השיקול המרכזי שצריך לעמוד בפנינו הוא עניין צער הגוף ולא הממון (שהרי במקרה זה אין הפסד ממון לרבו אלא רק אולי צער הגוף) ומאחר שלמדנו שצער הגוף באביו חמור יותר מרבו, ממילא לא צריך שאביו יהיה שקול כרבו.

ה'שיטה מקובצת' מביא את דעת הריטב"א בהסברו את הרמב"ם על המשנה: והריטב"א כתב, וזה לשונו: אם היה אביו תלמיד חכם אביו קודם. אומר רבינו, כיון דלא קתני הכא כדקתני רישא ואם היה אביו שקול כרבו, דהכא לא בעינן שקול, אלא כיון שהוא תלמיד חכם ואפילו שרבו גדול

בס"ד

ממנו, דלגבי שביה חשו לכבוד אביו יותר מרבו, כיון שאביו תלמיד חכם וכן עיקר. עד כאן.

הריטב"א כותב שהסיבה שבגללה לא כתב הרמב"ם בעניין פדיון כמו שכתב על אבידה – היא מפני שבעניין פדיון אין צורך שהאב יהיה שקול כרבו בחכמה כי בעניין זה חששו לכבוד אביו יותר מאשר לכבוד רבו ולכן כתב שם הרמב"ם שמספיק שאביו יהיה תלמיד חכם ואפילו שאינו שקול כרבו, כדי שיקדים את אביו לרבו.

ה. סיכום

ראינו בסוגייתנו את המורכבות הקיימת ביחס בין כבוד האב לבין כבוד רבו. כמו כן, הבאנו חילוק בין מקרה שהוא בגדר הפסד ממוני בלבד לבין מקרה שהוא בגדר הפסד גופני בלבד, ובין שני אלו לבין מקרה המורכב הן מהפסד ממוני והן מהפסד גופני. ניתן ללמוד מכך על חשיבות ההקפדה בכבוד ההורים ובכבוד תלמידי חכמים, ועל היכולת ללומדה מתוך כל חלק בחלקי התורה.